

Н. ОНИЩЕНКО

завідувач відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
доктор юридичних наук, професор
академік НАПрН України

УДК 340.12:341

Співвідношення внутрішньодержавного і міжнародного права: наукові реалії сьогодення

Проблема співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного права завжди була в центрі уваги представників гуманітарної науки. Втім вона набуває особливого громадянського «звучання» в часи суспільного неспокою.

У статті запропоновані для розгляду такі питання: а) концепція співвідношення внутрішньодержавного і міжнародного права в контексті примату міжнародного права; б) загальні принципи міжнародного права в контексті захисту прав, свобод і законних інтересів особи; в) форми взаємодії внутрішньодержавного і міжнародного права; г) природа норм міжнародного права (універсальні та партикулярні норми).

Особливий вектор розгляду – це питання, присвячені трансформації (прямій та опосередкованій) норм міжнародного права у внутрішньодержавне законодавство.

Ключові слова: внутрішньодержавне право, міжнародне право, пряма трансформація, опосередкована трансформація, концепція примату міжнародного права.

Серед багатьох актуалізованих проблем сьогодення співвідношення внутрішньодержавного і міжнародного права посідає одне з центральних місць. Це легко пояснити, враховуючи останні політичні події та правові реалії. Зокрема, процес асоціювання з ЄС потре-

бує сьогодні від наукової спільноти виваженого і професійного розгляду, конструктивних, наближених до практики напрацювань. Беззаперечно, потрібно створити передумови до підготовки законодавчого поля щодо входження України до ЄС.

Розуміючи, що це проблеми кроссекторального міждисциплінарного гатунку, спробуємо виокремити хоча б деякі завдання загальної теорії проблем права та держави в означеному форматі. Пам'ятаємо, що одним із першочергових завдань теоретичного правознавства є вироблення певних рекомендацій: зокрема, цікавим є таке запитання: про співвідношення яким саме міжнародним правом йдеться – приватним чи публічним? Адже зрозуміло, що вони відрізняються за умовами виникнення, джерелами, суб'єктами, об'єктами регулювання. Для теоретиків права також цікавою є природа загальноновизнаних принципів міжнародного права – адже на них базується міжнародний правопорядок. «Небайдужим» для загальної теорії права є поділ норм на універсальні й партикулярні (локальні чи регіональні). Певну цікавість викликає концепція примату міжнародного права, а також форми взаємодії, форми впливу норм внутрішньодержавного права на міжнародні відносини тощо. Зрозуміло, що тільки розгляд цих питань, як і багатьох інших пов'язаних із ними, допоможе врешті-решт відповісти на багато питань щодо адаптації законодавства України на сучасному етапі. Адже адаптація законодавства є планомірним процесом, що включає кілька послідовних етапів, на кожному з яких має досягатися певний ступінь відповідності законодавства України законодавству Європейського Союзу, обов'язково враховуватися принцип верховенства права.

Не претендуючи на висвітлення усіх означених проблемних питань, хочемо зупинитися на деяких міркуваннях та

поділитися певними роздумами. Гармонізація національних законодавств здійснюється у двох основних її напрямках – внутрішньої та міжнародної. У першому випадку гармонізація забезпечується трьома шляхами: а) узгальнення правових приписів в окремих країнах, що приводить до створення національних правових систем; б) гармонізація окремими країнами законодавства шляхом прийняття нормативних актів на основі законодавства інших країн; в) гармонізація окремими країнами чинного законодавства шляхом сприйняття або відображення міжнародних угод. При міжнародній гармонізації зближення національних законодавств здійснюється в межах країн, які належать до однієї правової сім'ї чи до єдиного наддержавного об'єднання (ЄС та ін.). При цьому вчені виділяють вісім способів гармонізації: 1) багатостороння конвенція без уніфікованого закону; 2) багатостороння конвенція, яка включає уніфікований закон; 3) комплекс двосторонніх договорів; 4) законодавство ЄС; 5) модельний закон; 6) кодифікація правил та звичаїв, що здійснюється і публікується міжнародною неурядовою організацією; 7) типові контракти або загальні договірні умови; 8) *restatements*, що підготовлені вченими або іншими експертами.

Ураховуючи обсяг завдань, зазначимо, що міжнародне і внутрішньодержавне право – це дві системи однієї соціальної дійсності, обидві мають ряд близьких властивостей, рис, виступають як внутрішня єдність більш високої системи – права як загальносоціального явища.

Проте це не означає, що ці правові системи (що існують у конкретно історичній дійсності) є тотожними. Безумовно, вони мають загальні характеристики, але між ними є і відмінності, які визначаються економічними, соціальними і політичними структурами тієї чи іншої країни, а також рівнем культури, традиціями, національними, демографічними факторами тощо.

Деякі з цих факторів справляють вирішальний вплив на властивості правових систем, інші надають їм лише особливого «колериту» або свідчать про особливий стиль.

У нашій країні протягом багатьох років, на жаль, з відомих причин, дослідники проблеми співвідношення внутрішньодержавного і міжнародного права часто ототожнювали право і законодавство. Розуміння права суто як системи норм спрощує співвідношення між внутрішньодержавним і міжнародним правом і, крім того, штучно звужує сферу їх взаємодії. Таке розуміння права не дозволяє розкрити взаємозв'язок міжнародних і внутрішньодержавних правовідносин, а також ролі правосвідомості. Тому для аналізу права важливо, щоб його суто правовий зміст не звужувався. Це важливо і для того, щоб можна було виявити, чому між внутрішньодержавним та міжнародним правом встановилися і встановлюються певні зв'язки.

Із розвитком людського суспільства підвищується роль міжнародних відносин. Оскільки у світі першочерговими стають проблеми громадянського суспільства, громадської безпеки народів, вирішення глобальних економічних і соціальних проблем, загально-

людських цінностей, остільки в міжнародному сучасному праві класові чи національні, чи суто регіональні інтереси втрачають своє вирішальне значення, і загальносоціальна природа права набуває якісно нового змісту.

Загальнолюдські цінності знайшли своє визначення у важливих міжнародно-правових актах: у Декларації Організації Об'єднаних Націй, Заключному акті Ради з безпеки і співробітництва в Європі, підсумковому документі Віденської зустрічі, Паризькій хартії для нової Європи тощо.

Загальновизнано, що забезпечення прав і свобод громадян не є тільки справою кожної окремої держави. Це мета всього світового співтовариства [1, р. 49–86]. Усвідомлення цього висновку одержує все більше визнання у світовій громадській думці. Права і свободи людини – це найвища цінність. На основі міжнародного права і за рішенням Ради Безпеки ООН встановлена можливість прямого втручання світового співтовариства у внутрішні справи держав, що нехтують правами і свободами людини, забувають про інститут юридичної відповідальності держави за наслідки своєї діяльності перед власними громадянами зокрема і світовим співтовариством взагалі.

У сучасному світі перед людством постали глобальні проблеми виживання – проблеми першорядного значення. Серед них на першому плані – захист прав і свобод людини, екосистем, культури і цивілізації, забезпечення стабільного розвитку народів світу, подолання ідей імперського володарювання у деяких політиків та політичних груп.

Для цього необхідне створення механізму, який міг би забезпечувати відповідну діяльність усіх урядів, тобто створення нових і розширення існуючих повноважень міжнародних організацій. Розвиток людства повинен являти собою розвиток цілісної цивілізації, що гармонічно поєднує в собі культурний спадок і сподівання всіх країн і народів.

Тоталітарні, диктаторські режими не визнають загальнолюдські цінності, принципи і норми міжнародного права, грубо порушують права і свободи громадян, національних меншин [2, р. 51–53]. У цьому зв'язку виникає питання пріоритету загальнолюдських цінностей щодо класових і національних. Учені вважають, що примат міжнародного права має закріплюватися в конституціях усіх країн, а судова влада при розгляді справ повинна враховувати принципи і норми міжнародного права.

Основною підставою, за якою деякі вчені намагалися ізолювати одне від одного міжнародне і внутрішньодержавне право, був той аргумент, що норми міжнародного права можуть діяти в певній країні тільки з санкції держави; система міжнародного права і система внутрішньодержавного права мають різну природу. Проте, на наш погляд, міжнародне і внутрішньодержавне право мають одну соціальну природу в центрі кожної системи – людина, її природні та невід'ємні права і свободи.

Проблеми дослідження співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного права потребують також виявлення об'єкта регулювання цих правових систем. Таким об'єктом виступають певні суспільні відносини, що виникають із приводу різних мате-

ріальних і нематеріальних благ, а не самі ці блага [3, р. 27–33]. Благо, з огляду на філософське трактування, – це достатки, вигоди, дари природи і т. ін., усе те, чого потребує людина в житті [4, с. 86], це об'єкт суб'єктивного права. Об'єктом же права в об'єктивному значенні є суспільні відносини [5, р. 51–53]. Існують суспільні відносини, які є предметом регулювання і міжнародного, і внутрішньодержавного права. До них можна віднести ті суспільні відносини, які складаються з приводу реалізації права суб'єктом – індивідом, носієм основних прав і свобод. Таке коло відносин слід розглядати як основне, оскільки ці відносини, що регулюються в міжнародному і внутрішньодержавному праві, є первинними. Вони складаються з приводу реалізації людиною своїх основних прав і свобод, і становлять суть вчення про право.

Розвиток і ефективне здійснення права досягаються тільки тоді, коли є внутрішня узгодженість його складових елементів, у тому числі і перш за все – самих норм права. Колізії і неузгодженість правових норм призводять до порушення системності правового регулювання і в такий спосіб знижують його ефективність як у масштабах країни, так і в міжнародному світовому правопорядку. У внутрішньодержавному праві необхідно, щоб всі норми права відповідали чинній Конституції. Ця система норм права має бути стрункою, внутрішньо узгодженою, придатною для їх існування і успішного функціонування. Без такої узгодженої системи неможливе успішне здійснення функцій права, забезпечення регулятивного впливу його норм на суспільні відносини.

Зазначене положення, спільне для всіх правових систем, стосується також і міжнародно-правової системи, частина норм якої втілюється у внутрішньодержавній сфері. Успішне правове регулювання внутрішньодержавних відносин у наш час стає все більш залежним від узгодженості норм національного права з міжнародним правом, що, у свою чергу, обумовлюється рядом глобальних факторів:

1) завданням виживання людської цивілізації, подолання агресивних проявів із боку деяких держав, необхідністю підтримання міжнародного миру, світового правопорядку, безпеки;

2) усвідомленням пріоритетності загальнолюдських цінностей, поваги до прав людини, основних свобод і законних інтересів, справедливості, стабільності й демократії;

3) інтернаціоналізацією виробництва, науки і обміну технікою та нанотехнологіями;

4) завданням охорони навколишнього середовища;

5) культурним співробітництвом.

Першим фактором, що стосується зміцнення світового порядку, є фактор збереження миру, припинення війни, виживання людства. Другий із перерахованих факторів пов'язаний із захистом прав людини етнічної, культурної, мовної, релігійної самобутності національних меншин, створення умов для їх стабільного розвитку. Проблеми національних меншин можуть вирішуватися тільки у країнах із демократичним, політичним режимом. При цьому права особи є головним критерієм при визначенні прав будь-якої соціальної спільності. Кожна людина незалежно від її

належності до тієї чи іншої соціальної групи, класу, етнічної спільноти, повинна користуватися ефективними засобами правового захисту (національними чи міжнародними) проти будь-якого порушення її природних прав і свобод. Третій фактор є особливо значущим для країн із ринковою економікою, а також для тих, хто намагається встановлювати демократичні, політичні інститути.

Демократичні інститути і економічна свобода стимулюють економічний, науково-технічний і соціальний прогрес, який неможливий без тісного спілкування народів і країн, що тягне за собою відповідне правове регулювання.

Слід підкреслити, що існує взаємозв'язок між розвитком інституту прав людини, науково-технічним прогресом і рівнем добробуту народу. Співробітництво у сфері науки і техніки відіграє суттєву роль в економічному розвитку. На цій основі виникає необхідність більш глибокої інтеграції держав у міжнародну, економічну й фінансову систему, взаємозбагачення в галузі культури. Ринкова економіка потребує від кожної країни узгодженості свого національного права з міжнародним, як і співробітництво у сфері економіки, науки, техніки. Повноваження суб'єктів права, що беруть участь у цих процесах, виходять далеко за межі національного права і держави.

Стосовно четвертого фактора – захисту навколишнього середовища з метою поповнення й підтримання стійкої економічної рівноваги, то це обов'язок і всього світового співтовариства, і кожної держави, і окремої особи чи організації. З цієї точки зору потрібно забезпечувати ефективність узгодже-

ної, єдиної правової політики у сфері навколишнього середовища, зміцнити її відповідними законодавчими засобами і дієвим контролем із боку представників громадянського суспільства, адміністративних структур.

П'ятий фактор, що обумовлює значущість узгодження внутрішньодержавної і міжнародної правових систем, – вимоги певного культурного рівня, врахування рис правової культури, правової свідомості, ментальних засад.

Правове забезпечення спілкування народів у сфері культури – всього світового співтовариства.

За своєю правовою природою узгодження внутрішньодержавного (національного) права з міжнародним правом являє собою упорядкування національно-правових систем, виходячи із сутності права взагалі і загально визначених загальнолюдських цінностей. Зокрема, узгодження внутрішньодержавної правової системи з міжнародною правовою системою передбачає узгодження не тільки норм права національної правової системи, а й узгодження у сферах правовідносин і правосвідомості.

До того ж узгодження внутрішньодержавного права з міжнародним правом є не тільки правом, а й обов'язком держави. Юридичний обов'язок державної влади узгоджувати своє національне законодавство з міжнародним правом закріплений у багатьох як двосторонніх, так і багатосторонніх міжнародно-правових актах.

У сучасному світі, коли відбуваються могутні інтеграційні процеси, жоден регіон, жодна країна, жоден народ не можуть нормально розвиватися, якщо вони ізольовані від світового співтова-

риства. Не викликає вже сумніву той факт, що життєво важливі для людства проблеми успішно вирішуються лише зусиллями багатьох країн і народів. Це свідчить про необхідність перегляду певних традиційних завдань, орієнтирів, цілей, які характеризують шлях розвитку людства. Небажання врахувати це, а також вплив ідей світового панування з позиції імперського розсуду перетворюють тенденцію трансформації глобальних проблем у глобальну кризу.

Важливо усвідомлювати, що ряд факторів життєво важливий для самого існування людського співтовариства, і серед них – пріоритет загальнолюдських цінностей щодо національних і суто місцевих. Звідси, зокрема, впливає і проблема пріоритету загально визначених принципів і норм міжнародного права над національними, внутрішньодержавними правовими системами. Філософське і політичне мислення XXI ст., що вимагає в ім'я виживання людства примату загальнолюдських цінностей, природно висуває й ідею примату міжнародного права.

Утім насамкінець хочемо зазначити, що в кожній державі має бути створений досить чіткий механізм узгодження національного права з міжнародно-правовою системою. Річ у тім, що примат міжнародного права не може тлумачитися вельми прямолінійно в тому сенсі, що всі внутрішньодержавні норми знаходяться в «підкоренні» у норм міжнародного права. У цьому сенсі слід наголосити, що Конституція держави, яка втілює її суверенітет, не може автоматично бути «підкореною чи підпорядкованою» нормам міжнародного права, міжнародним договорам, що укладені

державою з іншими членами світової спільноти. Зрозуміло, що означені проблеми вимагають сьогодні від наукового осередку ретельного вивчення, обговорення, відповідного толерантного дискутування з метою збереження людської цивілізації та утвердження ідеалів світового порядку.

Список використаних джерел

1. Ronald C. Keith and Zhiqiu Lin. Law and justice in china's new marketplace / C. Ronald. – Printed and bound in Great Britain by Antony Rowe Ltd, Chippenham, Wiltshire, 2011. – P. 49–86.
2. Jolanta Jablonska-Bonca. Wprowadzenie do prawa. Introduction to law / J. Jablonska-Bonca. – Warszawa, 2008. – P. 51–53.
3. Pod redakcja Jerzego Zajadlo I Kamila Zeidlera. Filozofia prawa w pytaniach I odpowiedziach. – Wydanie 1. Warszawa, 2013. – P. 27–33.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / гол. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728.

Стаття надійшла до редакції 13.03.2015.

Онищенко Н. Соотношение внутригосударственного и международного права: научные реалии современности

Проблема соотношения международного и внутригосударственного права всегда была в центре внимания представителей гуманитарной науки. Впрочем она приобретает особое гражданское «звучание» во время общественного беспокойства.

В статье предложены для рассмотрения следующие вопросы: а) концепция соотношения внутригосударственного и международного права в контексте примата международного права; б) общие принципы международного права в контексте защиты прав, свобод и законных интересов личности; в) формы взаимодействия внутригосударственного и международного права; г) природа норм международного права (универсальные и партикулярные нормы).

Особый вектор рассмотрения – это вопросы, посвященные трансформации (прямая и опосредованная) норм международного права во внутригосударственное законодательство.

Ключевые слова: внутригосударственное право, международное право, прямая трансформация, опосредованная трансформация, концепция примата международного права.

Onishchenko N. Correlation of the National and International Law: the Scientific Realities of Our Time

Among the many urgent problems of our time – the ratio of domestic and international law occupies a central place. This is easy to explain, given the recent political developments and legal realities. In particular, the process of association with the EU demands today from the scientific community informed and professional review, design, close to the practice developments. Of course, we need to create the preconditions for the preparation of the legislative field with respect to Ukraine's joining the EU.

Harmonization of national legislation is carried out in two main areas – domestic and international harmonization. In the first case, harmonization is provided in three ways: a) synthesis of the legal regulations in individual countries, which leads to the creation of national legal systems; b) the harmonization of legislation of individual countries by adopting regulations based on laws of other countries; c) the harmonization of certain countries of the current legis-

lation by adopting international agreements. At the convergence of international harmonization of national legislation is carried out within the countries that belong to the same legal family or to a common supranational union (EU, etc.).

Scientists single out the following eight ways to of harmonization: 1) a multilateral convention without the uniform law; 2) a multilateral convention, which includes a uniform law; 3) a set of bilateral agreements; 4) EU legislation; 5) model law; 6) the codification of rules and customs (performed and published by international non-governmental organization); 7) standard contracts or general contract terms; 8) restatements, prepared by scientists or other experts.

International and national law – are two of the same social reality, both have a number of similar characteristics, traits and act as the internal unity of a higher system – law as a general social phenomenon.

However, this does not mean that these legal systems (existing in concrete historical reality) are identical. Of course, they have common characteristics, but there are differences between them, which are determined by economic, social and political structures of a country, as well as the level of culture, tradition, national, demographic factors, etc.

It is necessary to establish a mechanism that would for ensuring all governments (the creation of new and expansion of existing authorities of the international organizations). Development of humanity should be the development of global civilization, which combines the heritage and aspirations of all countries and peoples.

By the legal nature harmonization of domestic (national) law with international law is an ordering of the national legal systems, on the basis of the nature of law in general and universally recognized human values. In particular, the coordination of the domestic legal system to the international legal system provides for the harmonization of not only the law of the national legal system, but also in the areas of harmonization of legal and justice.

Harmonization of national law with international law is not only the «right», but also the duty of the state. Legal obligation of state power to harmonize its national legislation with international law enshrined in numerous, both bilateral and multilateral international instruments.

In each state should be created quite clear mechanism for harmonizing national law with international legal system. The fact that the primacy of international law can't be interpreted quite straightforward in the sense that all domestic regulations are in the «conquest» in international law. In this regard it should be noted that the Constitution of the state which embodies its sovereignty, can't automatically be a «subordinate» to international law, international treaties concluded by the state with the other members of the international community. It is clear that these problems require careful study of the scientific center corresponding to a tolerant discussion in order to save human civilization and the ideals of world order.

Keywords: law, national law, international law, the harmonization of legislations, legal systems.